

Fried István:

„ÜZEN A VAJDASÁG”

**a vajdasági költészet
visszhangjához**

„Nincsenek vezérei, nincsenek gondozói” — panasolja 1924-ben egy cikkíró a vajdasági irodalom helyzetét.¹ A panasz általános: részvétlenség, közöny, az írók egymástól elzárva élnek, alkotnak; az „öregék” nem engedik szóhoz jutni az ifjú tehetségeket, kik közül Haraszi Sándor, Szenteleky Kornél — s leginkább Csuka Zoltán neve válik mind ismeretebbé.² A sok elszórt és valóban visszhangtalan próbálkozás után a *Vajdasági Írás* (1928—1929.) című irodalmi lap aztán megkísérli, hogy tömörítse a Vajdaság írástudóit, megpróbálja, hogy határozottabb arcélú irodalmat körvonalazzon. A lap érdeme, hogy túl tud emelkedni a szűkebb igényű helyi problémákon; kitekint a szomszédos irodalmakra, sőt messzebb is. Ha az újság szépirodalmi anyaga gyöngébbnek is minősíthető, publicisztikai-kritikai igényű dolgozatai, beszámolóí értékesebbek. Elsősorban Mladen Leskovac „levelei”-re gondolunk, melyek nemcsak az adatokban gazdag esszéstílusból, hanem a józan önvizsgálatból is leckét adtak. Utalhatunk Várkonyi Nándor fontos híradásaira, Kassák Lajos és Kodolányi János portrévázlatára. Dicsérhetjük az „újarcú magyarok” sorozatot, mely — többek között — Győry Dezső, Darkó István, Illyés Gyula, Sárközi György és Szabó Lőrinc költői működéséről adott számot. A XX. századi világirodalomból föl-föltűnik H. G. Wells, Alfred Döblin, Zosczenko, Claudel neve; a szerb irodalomból Manojlović és V. Petrovićé, a magyarból: Kassák, Illyés, Déry, Szántó . . .

Mindez azt is jelenti, hogy a Vajdaság írói megpróbálnak kitörni a kényszerű elszigeteltségükből. Míg ők a szlovákiai és a romániai magyar irodalom törekvéseit kísérik elsősorban szemmel, addig a szlovákiai s a romániai magyar sajtó eleinte gyéren, majd egyre szívesebben s gyakrabban közli a vajdasági magyar költők alkotásait. Véletlen-e, hogy a pozsonyi *Tűz* Sinkó Ervin regényét közli? Az aradi Génius is teret enged a vajdasági irodalom elméleti kérdéseinek, a szerb-horvát sajtószemlének! Szántó György, a kor legigényesebb avantgardista újságának, az ugyancsak Aradon szerkesztett s megjelenő *Periszkópnak* az elindítója, szerkesztője ekkortájt veszi föl a kapcsolatot Csuka Zoltánnal. Ezek azonban még elszórt kapcsolatok. A „kisebbségi” irodalmakat tudatosan összefogni szándékozó *Kuncz Aladár* igyekszik mind jobban bevonni a közös munkába a Vajdaság írástudóit. Az ő elképzelése szerint: „Európa a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműkö-

déshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el.”³ Ezért közli aztán az Erdélyi Helikon és a Pásztorú — többek között — Borsodi Ferenc, Kristály István, Csuka Zoltán, Fekete Lajos és Szenteleky Kornél írásait, majd a Szépmíves Céh sikeres és fontos könyvsorozatában Szenteleky Kornélnak regénye jelenik meg, az Isola Bella. Az 1931-es budapesti könyvnapi „Koszorú” címen jelenik meg egy jóízű válogatott kötet, mely Erdély, a Vajdaság és Szlovákia magyar írónak impozáns seregszemléjét adja. Ebben Csuka Zoltán, Gergely Boriska, Szenteleky Kornél, Sziráky Dénes Sándor verssel, Szirmai Károly elbeszéléssel jelentkeznek.⁴

A 20-as évek végén, illetve 1931—1932-ben mind a budapesti, mind az erdélyi újságokban fel-feltűnnek a vajdasági kiadványokat ismertető-bíráló írások. A recenziések között Illyés Gyula, Molter Károly, Reményik Sándor, Vajthó László, Szántó György nevét találhatjuk, s ez biztosítja, hogy nem hazafiaskodó részvét, hanem igényes irodalmi nézőpont, a segíteni akarás szándéka a bírálatok létrehozója. Főleg Csuka Zoltán versei visszhangoznak sokáig a bírálóknál; úgy érzik, hogy Csuka lírája reprezentálja a legméltóbban a Vajdaság irodalmi törekvéseit. Egymással ellentmondó, egymással vitázó bírálatokat szembesíthetünk. Az ürügy: 1931-ben megjelent *Csuka Zoltán: Mindent legyűró fiatalság* című verseskötete. Reményik Sándor modorossággal vádolja Csuka Zoltánt, Komjáthy Jenő látásmódját, versépítését fedezi föl — modernizált változatban. Zavarja a konzervatív szemléletű költőt Csuka modernizmusa. Tehetségét nem vitatja: „Csuka Zoltán legszebb verseinek azokat érzem, melyek egy-egy tiszta, egyéni látáson keresztül, izolált, éles képen mutatják meg a kollektív nyomorúságot.”⁵ Reményikkel — meglepetésre — némileg rokon állásponton bírál Illyés Gyula is, ki „romantikus”-nak látja Csuka fejlődésének első korszakát. Nem élmény-költészet a Csuka Zoltáné, hanem programköltészet — fejtegeti, s e gondolatot továbbfűzi: „aki állandóan messzire néz, természetes, hogy zavarosan lát.”⁶ Az izmusokat meghaladó Illyés bírálata végén elismeri a megbírált tehetségét és szándékait. Illyés a 20-as évek közepén — éppen például Szántó Periszkópjából tudjuk⁷ — szintén ezt a fajta, ha nem is ennyire himnikus-extatikus költészetet „művelte”. A 30-as évek elejére sikerült kikristályosítani egyéni hangú, a modern törekvéseket a hagyományos költőiséggel szintézisbe hozó líráját. Bírálata olyan költő hangja, ki tulajdonképpen saját elmúlt korszakára néz vissza. Molter Károly is felrója Csuka kötetének képzavarait, őszintén elmondja fenntartásait, de fölfigyel a „vox humana”-ra, mely nemcsak a szlovákiai magyar irodalom, hanem Csuka költészetének is értéke. „Az energia- és a kilométerfalás szédületéből kiszól néha szívetfacsaró őszinteséggel, a gépforgás örületéből a boldogságkereső ember jajszává”-t hallja ki.⁸ Vajthó László is számon kéri a költői beszéd kötelező világosságát. De fölfigyel az értékekre is: „halál és élet végtelen váltakozását énekli, s e kozmikus világszemléletbe beleszűrődnek korunk problémái”.⁹

Szántó György nem bírálatot, nem ismertetést ír, hanem szenvedélyes vallomást.¹⁰ Beszámolót, mely az expresszionista próza nyelvezetével él, s szinte Csuka Zoltán kötetének hangján szól. Már Molter recenziója is átveszi — önkéntelenül — Csuka lobogását, lázát; Szántó György úgy

szól előbb Csuka kötetéről, majd a Vajdaság irodalmi életéről, hogy fölkelte az olvasó érdeklődését, harcra kel az irodalmat ölő közöny ellen. Nyilván az ő érdeme, hogy az Aradi Közlöny — melyben e beszámoló is megjelent — a későbbiekben szívesen közli a vajdasági írók verseit, novelláit. Szántó György ekkor Aradon él, s mint az ott működő Kölcsey Irodalmi Egyesület buzgó munkatársa előadásaival, az Aradi Közlönybe írt cikkeivel tájékoztatta Arad olvasóit az erdélyi s más magyar irodalmak eseményeiről. Csuka Zoltánnal 1925/26-tól levelezett, de munkásságát már előbb is ismerte. A beszámoló peentirozott, „megkomponált” alkotás; Csuka első munkáit túl szigorúan bírálja, hogy a „Mindent legyűrő fiatalság” értékét minél magasabbra emelhesse. Beszámolójából részleteket közlünk; a kevésbé érdekes, a mai olvasót inkább fásasztó informatív jellegű bekezdéseket elhagyjuk.¹¹ Így is érdemes a ma már csak néhány példányban s egy-két könyvtárban föllelhető újságból idéznünk, a beszámoló tárgya és stílusa — s nem utolsósorban forrásértéke miatt.

„A napokban kaptam meg Csuka Zoltán új verskötetét. 'Mindent legyűrő fiatalság'. Ez a verskötet címe. E három szó belémtalált (...). A kötet versei szívet dobogtató kiteljesedések. Meg kellett állnom mellettük, hogy visszatekintsek.

Majdnem egy évtizede, hogy először üzent a Vajdaság. Néhány füzetlen, aktivista folyóiratszám. Az Út.¹² És Csuka első verskötete: Fundamentum.¹³ A folyóirat Kassák Lajos Bécsben megjelenő lapjának, a Ma című aktivista revűnek volt halvány, vidékies visszfénye. A verskötet Kassák szimultán-szintétikus világképeinek önállótlán mása, epigonizmus. Az út, ami e két verskötet között fekszik, nemcsak Csuka költészetének, emberségének sugárbaszökkenése, felizmosodása, hanem az egész bácskai irodalom útja.

Nem tudok betelni ezekkel a versekkel, feleségem sorban olvassa őket.¹⁴ Ezek a versek megindító nagy tüzek, egyben fénylőtűzű nagy freskók. Egyesítik a lírai izzást a kozmikus víziók álomszépségű mithoszaiával, őslobogásával. De megvan bennük az új konstruktív művész öntudatos felépítőereje, minden mesterkéeltség nélkül. A cseresznyefa varágbabomlásának csodája fölött már ott berreg az aeroplán motorja, a felhők alkonyi zokogásának bíborában rádióhullámok világfolyama zuhog, a csillagok lemosolyognak az antennákra, egy új nap felissza majd a mi egész földi létünket, mint valami harmatcseppet, a szerelem örök csókban dalolja az évezredek múltán eljövendő költőt, aki újra fog csókolni az új világok ormán. A szemek belemélyednek a tükör fénylő síkjába és naprendszeres gigászi magasságának dimenzióit kutatják a pupilla kicsi kráterében, vonatok robognak hímporos pillangószárnyak égi lebegése között sánpárok vasbólöntött adottságain, szemafórok vízjeleket adnak a fűzesek husvétii birkáinak szállongó aranyporában, folyók és uccák, országutak és völgyek kígyóznak felhőkarcolók és boulevardok ferdülő síkjai között, a láthatárok zegzugos körei meginognak a mélyben és a költő felszáll a pokoli útvesztők közül egész emberségünk, technikai kulturánk zenitjére, hogy elébeharsonázzon a felénkdőbörgő évszázadoknak.

Minek itt versmértéket méricskélgni, rímek és ritmusok pulzusán

tartani az ujjunkat, szívbillentyűre és tüdőzörejre tapasztani a hallgatócsövet. Lüktesse a költő vére, álljanak csatarendbe az ő szavai, ziháljon az ő lélegzete, doboljanak rohamra az ő gondolatai:

ÚJ PÜNKÖSD KITÖLTETÉSE

*Az ucca keresztjén feküdt,
szemének tava mélyült, egyre mélyült,
fekete szigonyát már belesúrta az örök éjszaka.
Szive még dobta a vért az ucca kövére,
egyre dobálta
és adta riadó rádiójelzését a világnak.*

*Ő csak feküdt az uccakeresztre vontan,
fölötte feleseltek a rendőrpuskák,
a Ringen előre-hátra imbolygott a tömeg.
Ő csak feküdt
és szemében halkuló lánggal virrasztott az élet,
leomló láng volt
sápadt és reszkető,
fel-felnyúlt az égre, mintha erejét próbálgatná,
belecsimpaszkodott az elfutó felhők szegélyébe,
fölsírt a levegőben bűgő motorokhoz,
átugrott a világűrbe és a láthatatlan csillagokat kereste,
amelyek zengve vonultak a térben.
Gyökere már ott volt a vibráló szemben,
a szenvedő arc fölött,
a láz viharharangját kongató koponyában.*

*Parányi fényesség, benne a világ értelme: élet,
ott világított már a pupilla közepén
és ahogy elszakadt a kihülő testtől
egyszerre izzó máglyává nőtt, amely
öt világrészre hintette fényét.
Kiugrott a szemek kútjából,
szikrázva suhogott végig a fekete földek fölött,
vizek fényes taraján csuszkaált,
átrohant határokon, sziklákon és tengereken,
mindenfelé, amerre a munka véredényeiben
parázslott testvére az élet
és amerre nedves szemek figyelték
a rádiószikrák véres üzenetét.
Szétáradt élön a messziségben,
szétvált ezerre, milliókra,
kettős tüzes nyelvvel rohant előre
és ahol látta felnyílón a tiszta homlokok virágát,
leszállt
és szeliden megcsókolta őket.
Akkor már csönd volt az uccakeresztben,*

*ott feküdt az ember, szétvetett bémult karokkal,
szemében, mely az égre nézett, hidegség,
tekintete oszloppá merevült, amelyen a mennybolt nyugodott
és az oszlop csúcsáról
boldogan áradt szét a világba hatalmas kupolája.”*

Itt végződik a cikk első része, s ez a cikk stílusban, mondanivalóban érdekesebb fele. Ami ezután következik, inkább enumeráció, kiállítás a kevésbé becsült vajdasági irodalom mellett, nem minden elfogultság nélkül megfogalmazott értékelés. Ám így is figyelemre méltó; a vajdasági irodalom a két világháború között kevés szeretetet, méltánylást mondhatott magáénak. Idézzük hát ezeket a sorokat is:

„Fel kellett mutatnom ezt a verset, mint az új magyar líra egyik stációját, amelyen megpihenhet az élet minden fáradt utasa. És most be kéne számolnom arról az egész költőgárdáról, melyet a Vajdaság ki-termelt. De erről csak annyit, hogy a Vajdasági Írás két évfolyama és az újvidéki Reggeli Újság újévi Almanachja¹⁵ méltóan sorakoztatja fel reprezentatív verseikkel ezt a fiatal és erős gárdát, amelynek névsora álljon itt legalább: Adorján András, Bencz Boldizsár, Borsódi Ferenc, Czako Tibor, Dudás Kálmán, F. Galambos Margit, Heincz Vilmos, Kovács Antal, Laták István.

Az újévkor megjelent Almanach novellisták erős fejlődéséről is hírt ad. Blazsek Ferenc, Borsódi Lajos, Börcsök Erzsébet, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Faragó Imre, Farkas Geiza, Kristály István, Magister, Polácsi János, Szirmai Károly, Vértes V. Károly.

A regény is útjára indul a Vajdaságban. Az Erdélyi Helikon mintájára megalakult a Becskereki Közművelődési Egylet könyvkiadó osztálya is, amely egyelőre negyedévenként szándékozik egy bácskai földből kisarjadt regényt adni az ottani magyarságnak. Hogy ez így elindult, így folytatódott, ide vezetett, elsősorban Csuka Zoltán, Szenteleky Kornél, Fekete Lajos és Geregely Boriska érdeme. Ezek a lelkes vezetők indultak újra meg újra előfizetőt gyűjteni, nyomdával alkudozni, ifjú kezdőkkel levelezni, serkenő tehetségeket bátorítani, propagáló kritikai munkával önbizalmat kelteni, végül minden haladószellemű vajdasági művészt egy táborba tömöríteni.

Csuka Zoltán és Fekete Lajos verseskötetei még teljesebb, még vérbőbb és plasztikusabb élményekké válnak akkor, ha nemcsak az önmagukkal folytatott harcban ismerjük meg ezt a két embert, de tudjuk azt is, hogyan teremtenek a semmiből mindig új meg új irodalmi orgánusokat, hogyan vétetik észre a bácskai föld termőerejét szellemiség dolgában is. Szenteleky Kornél, a kitűnő szerkesztő, finomlelkű poéta és tartalmas esszéista az Erdélyi Szépmíves Céh könvysorozatában mutatkozott be, mint regényíró Isola Bella című munkájában. Gergely Boriska pedig mimozalelkű versei és a szeretet melegétől hevülő kritikái után nagy meglepetést hozott, amikor itt járt nálunk ezen a nyáron.”

A továbbiakban Szántó György elmondja, hogy Gergely Boriska új mesekötetének kéziratát hozta el.¹⁶ Az író azonban nem a szokásos mesemotívumokból szötte gyermekeknek szánt írásait, hanem neves festők, költők, szobrászok életét próbálja — a mese nyelvén — megis-

mertetni a gyerekeket. Gergely Boriska elpanaszolja, hogy nem kapott kiadót kötetére. A kötet később megjelent, s a vajdasági irodalomnak a dráma mellett legkevesebb sikert hozó ágában, az ifjúsági, illetve a gyerekirodalomban igyekezett új ösvényt keresni. A neves magyar művészek mellett szerb, illetve horvát alkotókról is mesél. A kísérlet érdekes, bizonyára Benedek Elek: Nagy magyarok élete című sorozata ihlette. A mesei hang, mely olykor szentimentalizmusba csap át, azonban nem illik a művész-életrajzokhoz, így e kísérletnek nem is lett visszhangja. Amit a kötet bevezetője dicséretként hangsúlyoz: „Irodalomtörténet és kultúrhistoria mesével cukrozva”, abból mi már csak a túlcukrozott s ezért émelyítő ízeket érezzük.

Szántó György lelkes méltatása később gyümölcsözőt: Szántó György munkatársa lett Csuka Zoltán budapesti lapjának, a *Láthatár*-nak, mely viszont a délszláv népek kultúrájának közvetítésében szerzett múlthatatlan érdemeket. Szántó György maga is közel érezte magához a szerb népköltészetet; „A három vaskorona” című, 1960-ban megjelent munkájában bácskai és szerémségi szerb-horvát népmesék és mondák alapján dolgozta föl a horvát s a szerb parasztság vezéreinek, Gubec Máténak és Cserni Jovannak életét, tragikus sorsát. A Vajdaság magyar irodalmával együtt fedezte föl a délszláv népek költészetét is. Cikke bizonyíték: a Vajdaság magyar irodalma a két világháború között figyelmet ébresztett.

J E G Y Z E T E K

- ¹ *János Lajos*: Van-e vajdasági magyar irodalom? *Génius* 1924. március 40—41.
² Id. m. — *Havas Emil*: Magyar kultúra Jugoszláviában, *Génius* 1924. február 34—35. — A vitákról: *Bori Imre*: A jugoszláviai magyar irodalom története, Novi Sad 1968. 21—28.
³ Idézi: *Pomogáts Béla*, Kuncz Aladár, Budapest 1968. 135.
⁴ A kötetet *Benedek Marcell* szerkesztette, s a Magyar Könyvkiadók Országos Egyesülete adta ki. (*Benedek*: Naplómát olvasom, Budapest 1965. 505—506.).
⁵ *Erdélyi Helikon* 1931. II. 653—655.
⁶ *Nyugat* 1932. I. 169—171.
⁷ *Periszkóp* 1925. 4. szám, 31. — *Gál István* — *Szabó György*: A „Periszkóp”, *Filológiai Közlöny* 1962. 72—97.
⁸ *Pásztortűz* 1932. 220—221.
⁹ *Napkelet* 1933. 291—293.
¹⁰ *Uzen a Vajdaság*, *Aradi Közöny* 1932. jan. 17—24. A cikk második részét az áttekinthetőség kedvéért alcímmezte a szerkesztő. Szövegközlésünkben a kéziratához térünk vissza.
¹¹ Elhagytuk a bevezetőt — s a cikknek azt a részét, mely a szlovákiai magyar irodalomról, illetve az erdélyi magyar drámáról elmélkedik. Néhány nyilvánvaló tollhibát (géphibát) javítottunk, egyebekben ragaszkodtunk a szerző „expresszionista” helyesírásához.
¹² Az *Út* 1922-ben jelent meg.
¹³ Az első verskötet melyet Szántó Györgynek elküldött. *Csuka Zoltán*: Versek, Pécs 1920. c. kötete az első.
¹⁴ Szántó György világháborús sebe következtében megvakult. Ld. önéletrajzát: *Fekete éveim*, Kolozsvár 1934.
¹⁵ *A Mi Irodalmunk Almanachja*, Újvidék 1931.
¹⁶ *Gergely Boriska* Obecsen született, a Bács megyei Napló, majd a Vajdasági Írás és a Kalangya munkatársa. Első kötete: *Mesék*, Írta: P. Gergely Boriska, Balázs G. Árpád rajzaival, Sztara Kanizsa, 1926. Szerző: A könyv tíz mesét tartalmaz. — Szántó a második mesegyűjteményről ír: Gergely Boriska, Nagyokról kicsinyeknek, Jugoszláviai Magyar Könyvtár VIII. kötet, Szubotica, é. n. (Az Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Katalógusa szerint: 1933.) A könyv a következő alkotókról közöl mesét: Tompa Mihály, Kisfaludy Sándor, Branko Radičević, Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Jókai Mór, Madách Imre, Zichy Mihály, Arany János, Kőrösi Csoma Sándor, Fadrusz János, Vörösmarty Mihály, Zmaj Jovan Jovanović, Blaha Lujza, Pósa Lajos, Djuro Jakšić, Petófi Sándor, August Senoa, Ady Endre, Vuk Karadžić.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUM WIDERHALL DER UNGARISCHEN DICHTUNG VOJVODINAS

Aus der ungarischen Literatur Vojvodinas — zwischen den Jahren 1920. und 1945. — erweckten die Gedichte Zoltán Csukas die grösste Aufmerksamkeit. Bedeutende Literaten — wie Gyula Illyés, Károly Molter, Sándor Reményik, László Vajthó — schrieben die Rezensionen über den Gedichtband: „Mindent legyűrő fiatalság” (Jugend, die siegt über Alles). György Szántó, der erfolgreicher und ausgezeichnete Romanschriftsteller schrieb auch eine schöne Kritik — in dem exthatischen Stil des Expressionismus.